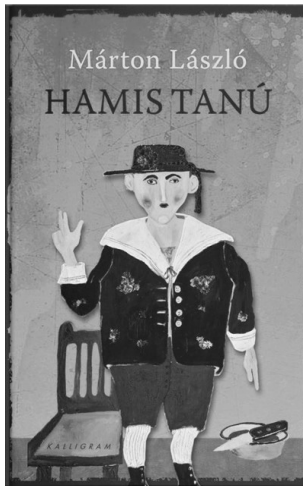

SZABÓ GÁBOR

Regényes históriánk

MÁRTON LÁSZLÓ: HAMIS TANÚ

Pesti Kalligram
Budapest, 2016
349 oldal, 3490 Ft

”

2014-ben megjelent regényéhez hasonlóan Márton László ezúttal is a magyar történelem egy valós eseményéből kiindulva párologtatja elő nemzeti múltunk és jelenünk baljósan groteszk vízióját. Míg *A mi kis köztársaságunk* a Vésztői köztársaság 1944 ősze és 1945 tavasza közötti rövid fennállását ürügyül használva azt vizsgálta, hogy a sérelmekbe-hazugságokba történő bezárkózás, az egész világgal való önelégülten dacos szembefordulás, a külső-belső ellenségek állandósult termelése, a szabadságharcos retorikával lepezett szervilizmus és kisszerűség reflexei hogyan alakítják a személyes és kollektív identitás viszonyait történelmünk során, addig a *Hamis tanú* a tisztaeszlári vérvád histográfiailag is gazdagon adatolt eseményeit alapul véve a zsidósággal (vagy általában a mássággal) szembeni összeesküvés-elméletek természetrajzában napjainkig ívelő logikáját fogalmazza meg egy szorongatóan mulatságos szatírában.

Mindkét regény esztétikai és nyelvi megformáltságát a tények és a fikció határainak elbizonytalanítása és a történet időkereteinek – a szövegek példázatszerűségéből is fakadó – napjainkig való kitágítása, az idősíkok nagyvonalú keverése határozza meg. A különböző nyelvi, stiláris, kulturális és időbeli regiszterek összemosásán alapuló forma emellett együttesen hívja fel a figyelmet a történelmi emlékezet narratív működésének és a fikció valóságformáló potenciáljának összefüggéseire is.

A *Hamis tanú* a személyes életesemények, magán-és kollektív sérelmek, vélekedések, bizonyosságok és frusztrációk kialakulásának hosszú távú, történelmileg rögzülő összefüggéseit mutatja meg a Solymosi Eszter eltűnését követően kialakuló zsidóellenesség terjedésében. Olyan karaktereket – hétköznapi kisembereket és hatalmi-intézményi döntéshozókat – állít regényének középpontjába, akik az uralkodó kultúra szabályai szerint formálódnak és cselekszenek, miközben ők maguk is állandó hatással vannak a történelem folyamatára.

Márton regénye úgy festi meg egy torz mentalitás formálódásának ívét, a hamisnak bizonyuló vérvád történelmi terebélyesedésének ijesztő mechanizmusát, hogy közben a szatíra nyelvi eszközeinek segítségével jelzi etikai és intellektuális szembenállását az ábrázoltakkal szemben. Az elavultnak és ostobának ítélt nyelvek, gondolkodási sémák, ideológémák travesztálásával a *Hamis tanú* így világnézeti szempontból is a megjelenített törvények, szokások, társadalmilag szentesített hiedelmek hazugságainak ellenében pozicionálja magát.

Ahogy *A mi kis köztársaságunk* lapjain, úgy most az új regényben kirajzolódó történeti tabló is különböző textuális relikviákat, a múlt eltérő területeiről vett eseményeket kapcsol össze egymással, amelyek így egy szubjektív legendárium összefüggés-hálózatába rendeződnek.

A *Hamis tanú* képalkotását a történelmi és az irodalmi valóságok egymásba játszatása, a történelmi múlt egyfajta irodalmi képeskönyvként, színesen illusztrált mesegyűjteményként történő ábrázolása jellemzi legszembetűnőbben. Ez a poétikai szempontból maximális következetességgel kiaknázott ötlet a (főleg) magyar irodalmi hagyomány jelentős szövegeit és szereplőit kapcsolja össze a tiszzaeszlári események történelmi szempontból *valóságos* figuráival és az 1882 körüli társadalmi mozgások többnyire szintén *hiteles* bemutatásával: a regény világában elválaszthatatlanul egyé szövdődik, egymásba ágyazódik az irodalmi fikció és a történelmi realitás. Ennek eredményeképp pedig nyilvánvaló módon destabilizálódik a képzelet és a realitás fogalomköre, hiszen míg a művészi fikció a valóság tevékeny termelőjeként és alakítójaként jelenik meg a mű eseménytörténetében, addig e kapcsolódás során ez utóbbi óhatatlanul szövegszerűvé oldódik. A történetmesélést szervező asszociációs technikák, a különböző társadalmi-kulturális területek közti analógiák, a nyelvi rétegek, idősíkok, valamint a fiktív-reális zónák keveredése a cserefolyamatok játékból kialakuló újrendeződes poétikáját teremti meg, amely nem csupán a történelmi emlékezet, de ebből következően társadalmi jelenünk, nemzeti önértésünk hasonlóan kusza képlékenységének modelljéül szolgálhat.

A történelem és a történetek helycseréje, vagy inkább nivellálódása, az irodalmi és nem irodalmi folyamatok oszcillációja a társadalmi változások olyan mozzanatainak példázatává válik a regényben, amelyek máig érvényes konvenciókat és szemléleti irányokat alapoztak meg. A tiszzaeszlári vérvád nyilvánvaló fikciójának következményei épp úgy váltak a társadalmi gyakorlat, a kollektív mentalitás, a közgondolkodás napjainkig ható realitásává, ahogy a történeten belül lépnek a valóságteremtés szolgálatába az irodalmi utalások képzelt eseményei. A *Hamis tanú* pazarló bősséggel szövi a maga történelmi tablójába ezeket az utalásokat, poétikai szempontból inkább az újhistorista kultúraszemlélet és történetképzés, mint a posztmodern irodalom megszokott eljárásaival aknázva ki a szövegköziség hatáseffektusait. A művek szinte gátlástalanul csapongó felidézésével a nyelv aktív emlékezete azzal a szabadsággal kel életre, amelyben a regény szatirikus modalitásának mélyén megmutatkozó pozitív etikai mozzanat ismerhető fel.

Szinte lehetetlen felsorolni a folytonosan felbukkanó irodalmi utalásokat, kizsólásokat, szövegbetéteket, hiszen ezek annyira a cselekmény szerves részét alkotják, hogy lelkiismeretes lajstromozásuk tulajdonképpen a regény újramesélését tenné szükségessé. A mű *A falu jegyzőjének* megidézésével indul, a tiszzaeszlári események az ott szereplő Tiszarétre helyeződnek, ám kisvártatva azzal szembesül a meglepett olvasó, hogy (Bródy Sándoron és Fazekas Mihályon átevicckélve) Móricz *Tragédiájába* keveredik, hiszen kiderül, hogy Ölyvösiné

(a regényben ezt a nevet viseli Solymosi Eszter édesanyja) férjének halálát az okozta, hogy ki akarta enni egy lakodalmon az öreg Sarudyt a vagyonából. (58.) A regény vége felé a zsidó ármánykodás mártírjává nemesülő özvegyet pedig majd Noszty Ferenc szeretné feleségül kérni, akinek történetét viszonylagos részletességgel ismerteti is a mű. (193., 269.) De feltűnik a regénybeli csendbiztos vacsoravendégeként az a Pistoli is, aki Krúdy *Napraforgójából* lehet ismerős, és akinek Maszkerádi Malvinnal kapcsolatos kalandja szintén a történetbe szövődik. (147–148.) A vizsgálóbíró egy újságban egy Gallus nevű műfordító lopássorozatóról olvas, Márton itt az *Esti Kornél* tizenegyedik fejezetének átíratát adja (111.), és ha már Kosztolányi, akkor feltűnik az *Édes Annából* Patikárius Jancsi is, csak épp a *Színek és évekből* idevetődött Pórtelky Magda társaságában és történetében. (287.) Egy feljelentés kapcsán megidéződik *A nagyidai cigányok* esete (109.), Justh Zsigmond pedig Füstth Zsigaként nem csupán szereplőjévé válik a regénynek, de a XIX. századi szerző egy kevésbé ismert művének főszereplője, Gányó Julcsa is feltűnik az események sodrában. (83.) A *Fekete gyémántok* Berend Ivánja építési vállalkozóként serénykedik a valóban erről ismert Gregersen mellett (166), de megjelenik ebben a szédítő irodalmi kavalkádban Weöres (144.), Bodor Ádám (199.), vagy Pilinszky szövegvilága is. (176.) Egy szellemes inzertben (ismét csak egy, a vizsgálóbíróhoz befutó feljelentés kapcsán) Vogel Amsel néven idéződik meg (az eredetileg Antschelként anyakönyvezett) Paul Celan alakja, aki a lejegyzés szerint halálfügázással és nyelvtrácsok szerkesztésével foglalkozik. (182.) Az irodalmi alakok és művek keveredésekor az elbeszélő gyakran ironikusan reflektál az idézetek, parafrázisok fékevesztett örvénylésére, például épp az imént említett esetben, ahol a körözött kalandor leírása a következő – az egyik Celan-kötet címére utaló – kérdéssel zárul: „Csak azt tudnám, hogy mi a csuda lehet az a nyelvtrács?” (182.) De hasonló – alighanem az irodalmi kódokat egyre elveszettebben bogarászó olvasón is élcelődő – ironia jelenik meg Füstth Zsiga esetében is, aki a regény egy epizódjában tanácstalanul morfondírozik azon, vajon honnan ismerős neki a Gányó Julcsa név. (310.) Ez a vidám karneváli forgatag, irodalmi álarcosból Eötvös balzaci intenciójú regényéhez hasonlóan egy roppant széles társadalmi és kulturális tablót fog át – csak éppen a realista illúziókeltés legcsekélyebb szándéka nélkül. Vagy legalábbis egy másfajta realizmusfogalom jegyében.

A valóság effektusok ugyanis – hol rejtett, hol kevésbé rejtjelezett módon – azért mégis bőségesen jelennek meg a szövegben. A tisztaeszlelői per körülményeinek, sőt utóéletének részletgazdag bemutatása (Márton László alighanem sokat merített Kövér György *A tisztaeszlelői dráma* című munkájából, Mikszáth Pesti Hírlapba írt tudósításaiból vagy Krúdy *A tisztaeszlelői Solymosi Eszter* című regényéből) természetesen jól rekonstruálhatóan jelenik meg a műben, még akkor is, ha Márton néhány esetben regényének belső logikájához igazítja egyes események vagy szereplők funkcióját: így válik például mellékszereplővé a zsidók védelmét ellátó Eötvös Károly, aki a műben egyébként a társasági életben használt „Vajda” nevet viseli vezetőknévként.

De hasonlóan széles és valóságyszerű panorama tárul fel a korszak társadalmi-kulturális látképének megfestése során is, melyben Wagner névnapj ünnepelésétől a szarajevói himlőjárványon át Mailáth György országbíró (a regényben Czernin György) meggyilkolásáig számos történelmi adat, anekdota, historéma, korabeli esemény megidézése teremti meg a hiteles történetiség csalóka atmoszféráját. A per szereplőinek, vagy az ügygel egyéb módon kapcsolatba kerülő alakoknak regényessé torzított nevei szintén a „nyers” történeti tények refe-

rencializálható világára utalnak vissza, és az is elég valószínű, hogy a mű legtöbb mozzanata, leírása is igen alapos kutatások eredményeként került valamilyen formában a regénybe. (Márton László egy könyvbemutatón beszélt arról, hogy a történeti hűség kedvéért többek közt jogtörténeti, kórbonctani munkákat olvasott, sőt annak is precízen utánanézett, miféle bűvárfelszerelések voltak használatban akkoriban, amelyekkel a holttestet kereshették a folyóban.)

Ez a megállíthatatlanul burjánzó történelmi maszkabál és adatgazdagság viszont épp az áradó bősége miatt kelti néha a túlfokozottság érzetét. Leginkább az időnként elképesztően blőd nevek végeláthatatlan sora kelthet egy idő után efféle kellemetlen hatást (egy testvérpár neve Erős Pista és Erős Ágost, akiknek gyógyszerész fivére az Erős Arzén névre hallgat, feltűnnek aztán orvosok, akiket dr. Szuri Tihamérnak, dr. Hass-Hajthó Benjáminnak, valamint dr. Baczellussy Eszkuálnak hívnak, aztán előbukkan egy Festőnincs gróf, stb. stb.), vagy mondjuk a hosszadalmas Mailáth-Czernin fejezet, illetőleg a világ leghíresebb gyémántjait bemutató ismeretterjesztő rész is aránytalannak tűnik a szerkezetben.

A szerző szemmel látható élvezettel és kényelmes otthonossággal mozog tágas regény-univerzumában, és minduntalan azt sugallja, hogy a legteljesebb mértékben uralja az általa elmondott eseményeket, biztos rálátása van szereplőinek gondolataira épp úgy, mint cselekedeteik mozgatórugóinak személyes és történelmi összefüggéseire is. A mindentudó hitelesség imitálása alighanem ismét a regény ironikus (ön)szemléletének egyik eleme, figyelembe véve a „történeti valóság” látványos és provokatív elbizonytalanításának ezzel merőben ellentétesen ható, már emlegetett poétikai eljárásait. Ide értve azokat a nyelvi megoldásokat is, melynek során az elbeszélő kifejezetten XX-XXI. századi kiszólásokat ad szereplői szájába, vagy épp saját megszólalásába kever efféle beszédfordulatokat, mint pl. a minősíthetetlen „mindenki annyit ér, amennyije van”, vagy a szintén a politikai közbeszédből ismert „hangosan és tagoltan mondom, hogy (...) is megértse” rosszemlékű frazémait. (347. és 163.) És ugyancsak az ironia része az elbeszélői hang (ál)naivra hangolt retorikai megformáltsága, amely előszeretettel él a „keresztény nemzeti középosztályt” jellemző beszédelemekkel („becsületes, derék, jó magyar emberek”, „idegenek és idegenszívűek”, stb., sőt az időrétegek öszszecsúszásának jegyében egy helyütt „libsik”), hiszen a benne és általa megképződő ásatag értékrend és világnézet mulatságosan emeli ki az így elmesélődő összeesküvés-elmélet (az összeesküvés-elméletek mechanizmusának) abszurditását.

Így hát a regény címe nem csupán a vérvád kapcsán hamisan tanúskodó és sikertelenül asszimilálódni próbáló Móric szerepére utalhat, hanem egyfajta önjellemzőként a szerzői megszólalás, a narrátori helyfoglalás hitelességét is megkérdőjelezi. Ahogyan persze hamis tanú a folyóból előkerülő holttest is, amely a legelképesztőbb kitalációk bizonyítékává lesz a regényben a vérvádat igazolni akarók számára. (Az egyik sírnivalón szellemes jelenet szerint pl. azért nem volt véres a holttest öltözéke, és azért nem voltak sebek a tetemen, mert a zsidók egy holttestet vásároltak Beregszászon, akire ráadták Solymosi Eszter ruháját, a tetemet leúszatták a folyón, és a több napos sodródás nyomán a vér kiázott a pamutból. [151–153.]

Jóllehet a regény középpontjában a hamis tanúk – Eszter, Móric és a történetüket közrebocsájto elbeszélő – állnak, a mű szerkezete rajtuk keresztül bizonyos egyidejű, ám ellenirányú történeti folyamatok – a provincializmus és a progresszió – tragikus, feloldhatatlan feszültségéről is tudósít. Nézzük, hogyan:

Solymosi Eszter rituális meggyilkolásának kósza ötlete fokozatosan szökken szárba, mind kidolgozottabb és átfogóbb összefüggésekbe helyeződve, részletgazdag magyarázatokkal alátámasztottan válik sokak számára egyre hihetőbbé. A fikció valósággá alakulásának folyamatát a regény egyrészt Ölyvesiné figuráján keresztül érzékelteti, aki ugyan „eddig még sohasem hallott Rothschildról, a nemzetközi zsidó bankárról” és nem érti, „mire kell neki az én Eszterem halála meg a magyar igazság” (204), ám aki később már mély átéléssel ostromozza a vád képtelenségére rávilágító „Rócsird-bérencek”-et (259.), hogy végül az elnyomott magyar nép szenvedéseit magára vevő magyar Anyaként hősiesen mondjon nemet Noszty Feri leánykérésére mindaddig, míg „majd az összes zsidót felakasztották a cinkostársaikkal együtt”. (275.) A személyestől függetleníthetetlen, azzal nyilvánvalóan kölcsönviszonyban működő párhuzamos folyamatként rajzolja meg a regény emellett a kollektívum, a társadalmi tudat és gyakorlat hasonló módosulásait is. Itt válik legszembetűnőbbé a regény példázatjellege, hiszen a vérvád nemzetközi összeesküvés-elméletté dagadó koncepciójának bemutatása során az elbeszélés jövőidejébe gyakorta kalandozó részletek egyike a zsidók bevagonírozásának lehetőségét latolgatja. A regénybeli Verhovinay Gyula lapszerkesztő (akinek mintája a valóban élt antiszemita szerkesztő és politikus, Verhovay Gyula) ugyan az elbeszélés pillanatában ennek lehetőségét még bizonytalanannak ítéli, ám, mint az elbeszélő fogalmaz, „azon fáradozik, hogy minél hamarabb megérlelődjön” rá az idő. (221.)

A regény cselekménye egyfelől tehát a XIX. századtól a XX századi történelmi kataklizmáig, majd napjainkig húzódó ívet, az ellenségekép-teremtés szédítő karriertörténetét egy tragikomikus bohózat forgatókönyveként viszi színre, ami valamiféle homályos és zsigeri miszticizmus világszemléletté emelkedéseként a középkori babonáságokhoz történő visszafordulás irányába lavíroz. Hangsúlyosan ellenpontozzák ugyanakkor mindezt azok a regényfejezetek, amelyekben a modernizáció, az építkezések, a progresszív fejlődés technikai vívmányai egy mindezzel merőben ellentétes fejlődésirány dokumentumaiként jelennek meg.

A regény eme két csapásirányának összegabalyodása történelmi időnk szétszalazhatatlan rétegzettségének lehangoló anamnézise. Provincializmus és fejlődés, elmaradottság és ráció, babona és tudomány, a kirekesztés és a tolerancia, igazság és kitaláció valami zavaros állagú történelmi masszává olvad össze benne, amely korokon át áramolva mossa alá, mállasztja szét mindenkori jelenünk szerkezetét.

Ebben a bizonytalanságban nem csak a kulturális, etikai normák, hanem a józan ész szabályai is érvénytelenné válnak a post-truth igazságával szemben, s a *Hamis tanú* történelmi bohóctréfája ennek a torz világállapotnak tart tükröt, ironikusan imitálva annak működését. Ilyen keretben kaphat ismét jelentőséget a regény néhol túlhabzó nyelvi forgataga, a nevek, események, leírások már-már zavaróan szédítő áradása, amely a vérvád irrealitásának történelemformáló gyakorlattá válását modellként használva nyelvileg is demonstrálja az igazságon túli világrend kakofóniáját. A regény zabolátlan nyelvi és képi mozgékonyága, cserefolyamatok poétikáján nyugvó szerkezete a beszéduniverzum összezavarodásának genealógiáját esztétikai formaként is demonstrálja, melynek végső sugalmazása szerint a racionális nemzeti önértés reménye, egy értelmes közös jelen megteremtésének lehetősége végképp elillanni látszik. Minden szatirikus, groteszk, vagy épp blődnek ható játékosága ellenére a *Hamis tanú* ezért meglehetősen kiábrándultan jellemzi azt a szellemi és társadalmi állapotot, amelyben minden, és mindennek az ellenkezője is elképzelhetővé válik, amennyiben a nyelv megszabadul az igazságkritériumok nyűgétől. Ennek a lehangoló társadalmi vízióknak lehető-

ségét egyébként *A mi kis köztársaságunk* egyik szöveghelye már idevágó érvényességgel fogalmazta meg:

„A jövőben, amely már jelen van köztünk, nem lesz hazugság, mert a nyelv nem lesz alkalmas rá, hogy használói hazugságokat fogalmazzanak meg. A jövőben el sem tudunk gondolni holmi hazugságot, mert nem lesznek rá szavaink. eltűnik a különbség az igazság és a hazugság között.”

A *Hamis tanú* történelmi komédiája pedig az ide vezető utak egy lehetséges térképét rajzolja meg.

NAGY-BRITANNIA PAVILONJA PHYLLIDA BARLOW FOLLY